

Kapitel 3

Hvad er pædagogik og opdragelse?

Spørgsmålet i dette kapitels overskrift lader sig ikke besvare enkelt, medmindre man f.eks. anvender en leksikalsk definition, der typisk lyder sådan: Pædagogik er læren om opdragelsen. Men allerede her støder vi på de første udfordringer: Opdragelse på den ene side omhandler den realiserede opvækst og de handlinger af bevidst og ubevidst art, der er knyttet hertil, mens undervisningsfaget pædagogik på den anden side primært består af formulerede hensigter og intentioner, der er knyttet til begrebet om opdragelsen, dvs. de idealer, visioner og teorier, der i tidens løb er skabt og som kaldes pædagogiske, og som nedfældes i bøger og artikler med mangfoldiggørelse som formål.

I indledningen adskilte vi pædagogik og opdragelse for at tydeliggøre, at de har hver sin logik. Man kan definere pædagogik som undervisningsfag og "videnskab" ved følgende discipliner:

Pædagogisk filosofi omhandler idégrundlaget og idéhistorien bag pædagogik og dens forestillinger om dannelse, etik og politiske ideer. Pædagogisk filosofi handler også om opdragelsens mål og de dannelsesidealer, der er knyttet til formuleringen af sådanne mål. Klassiske dyder og forestillinger om, hvordan mennesket bør leve sit liv, er således centrale i den pædagogiske filosofi. Det er også her, vi finder studierne af de store klassikere såvel som mere postmoderne forestillinger om læring og udvikling, og det er her kulturarven og idealerne fra den europæiske humanisme har sin rod. De store spørgsmål omkring livets mening er centrale for humanismen, og derfor har ikke mindst 'fortolkning' som fænomen og begreb været afgørende netop her: Mennesket er et væsen, der i sig rummer et indre potentiale til udfoldelse og vækst. Mennesket vil gerne forstå sig selv og sine, og det faktum, at man her ser mennesket som noget særligt, der ikke kan forklares som andre fænomener i naturen, har betydet, at humaniora kaldes en hermeneutisk videnskab. Hermeneutik er læren om fortolkning og næres

af en forestilling om, at menneskets liv og eksistens ikke kan begribes udefra, men snarere skal forstås gennem refleksioner og fortolkninger, der tager sit udgangspunkt i den enkeltes oplevelse af sig selv og sin livsverden.

Pædagogisk psykologi har sit udgangspunkt i spørgsmål om drivkraften og motiverne bag barnets og menneskets individuelle såvel som sociale udvikling. Det er her, man studerer læreprocesser, kognition og emotionel udvikling, og det er her man studerer specialpædagogik, læsning og førskolepædagogik. Roden i psykologien er stærk i den danske pædagogiske tradition. Det skyldes, at de første danske pionerer i børnehævebevægelsen typisk var uddannet i psykologi som fag. Deres indgangsvinkel var en søgen efter videnskabelige svar på ”det gode barneliv”. Gennem observationer og indsigt i menneskets læreprocesser ville man skabe et videnskabeligt grundlag for oplæring og opdragelse. Specialpædagogik og psykisk udviklingshæmmedes vilkår har typisk også været knyttet til den pædagogiske psykologi, og det understreger samtidig, hvilket syn man har haft på udviklingshæmmede og åndssvage.

Pædagogisk antropologi er en relativt ny disciplin i dansk sammenhæng. Antropologi har oprindeligt været studier af såkaldt fjerne kulturer og deres beboere, og ofte de mere eksotiske af slagsen. I de senere år har der imidlertid været en vending mod studier også af vores egne industrisamfund og de minoritetsgrupper, der lever her og danner subkulturer: prostituerede, misbrugere, særlige ungdomsmiljøer, musikmiljøer, skole- og institutionskultur, studier af børnekultur, køn og etnicitet mv. Det, der kendetegner den pædagogiske antropologi, er deltagerobservation og beskrivelse med udgangspunkt i feltstudier, dvs. et fokus på metode frem for teoretisk forklaring.

Pædagogisk didaktik er hoveddisciplinen i opdragelse, skoleudvikling og læring set som planlagt aktivitet. Også studier af småbørns udvikling og læring er nu underlagt didaktiske begrundelser. Skolefagene og undervisningens tilrettelæggelse er centrale for didaktikken, ligesom også curriculum-udvikling, evalueringsmetoder, kompetence- og kvalifikationsudvikling er centrale elementer.

Pædagogisk sociologi er studiet af pædagogikkens sociale betingelser og vilkår; studier af hvordan opdragelsen tager sig ud i klasserummet, i de pædagogiske institutioner samt i hverdagslivet. Det omfatter typisk socialisationsprocesser, diskussion af magt og kontrol i skoler og institutioner samt de makro-sociologiske bevægelser i samfundet, der påvirker familiestruktur, opvækstbetingelser og uddannelsessystemet som sådan.

3.1. Pædagogik og opdragelse ifølge Durkheim: intention vs. funktion

Den opdeling, der er foretaget ovenfor, er både en akademisk og administrativ opdeling: Den sætter nogle skillelinjer mellem forskellige discipliner, som hver for sig er kendetegnet ved sine egne metoder, teorier og indhold. De bidrager hver for sig til at forstå og administrere faget pædagogik i en institutionel kontekst. Opdelingen understreger imidlertid også et andet forhold, nemlig at pædagogik som fag er skabt af discipliner, der henter sine teorier og metoder i andre videnskaber. Dette stiller spørgsmålstegn ved, om man med rimelighed kan definere pædagogik med udgangspunkt i faget selv, da netop studiet af opdragelsen altid vil indbefatte et givent eksternt perspektiv på denne.

Opdragelse

Opdragelse er ét, og pædagogik er noget andet. Denne klare og nyttige distinktion er oprindeligt defineret af Émile Durkheim, der i sit klassiske værk *Opdragelse, uddannelse og sociologi* fra starten af 1900-tallet, beskriver relationen mellem pædagogik og opdragelse således:

“Opdragelsen, således som den praktiseres i et bestemt samfund og betragtet på et bestemt tidspunkt af sin udvikling, er nemlig en helhed af metoder, af måder at gøre ting på, af skikke, som udgør fuldkomment definerede kendsgerninger og som besidder samme virkelighed som andre sociale fakta. De er ikke, således som man længe troede, mere eller mindre arbitrære og kunstige påfund, som kun skylder deres eksistens den lunefulde indflydelse fra forskellige tilfældige rifter. De er tværtimod baseret på rigtige institutioner. Der findes ingen mand, som kan foranstalte, at et samfund på et givet tidspunkt har et opdragelsessystem, der er anderledes end det, der forudsættes i dets struktur, ligesom det er umuligt for en levende organisme at bære organer og andre funktioner, end dem som forudsættes i dens struktur.”¹

Opdragelse er et givent vilkår, siger Durkheim. Den er konstant og vedvarende, og den trænger sig på, så man ikke kan undslå sig et givent samfunds eller kulturs påvirkning. Den er faktuel, og derfor findes der ikke en "fri opdragelse" i den forstand, at samfundets individer udvikler sig uhindret og skaber sig selv ud af egne idealer. Et samfund har en eller flere kulturer, og disse kulturer er hver især præget af en opdragelsesform, som i sig rummer netop den tro, moral, tradition, klædedragt, vaner og normer, som hersker på et givent tidspunkt.

*"Der findes en ubevidst opdragelse som aldrig ophører. Ved vort eksempel, gennem de ord, vi udtaler, gennem vore handlinger, former vi uafbrudt vore børn."*²

Durkheim tilbyder et sociologisk blik på opdragelsen, der fortæller, at mennesker gennem deres hverdagsliv, arbejdsliv og fritidsliv, deres tro, køn, normer og traditioner formidler disse videre til næste generation. Ikke som bevidste og planlagte processer, men som vilkårlige og givne forhold funderet i tid og rum. Opdragelsen i en tyrkisk landsby, en dansk provinsby eller på Manhattan i New York er forskellig, men mekanismerne er de samme: Man tager farve af det miljø og den kultur, man er omgivet og del af, ligesom man også selv både skaber og bliver skabt gennem opdragelsen.

Dette var opdragelsen; den eksisterer faktisk og praktiseres i tid og rum, den er funderet i en social kontekst og under givne samfundsmæssige forhold.

Kunsten at opdrage

Udøvelsen af pædagogisk arbejde uden nogen teori som forskrift kalder Durkheim for en kunst. Hermed mener han, at pædagogen så at sige 'er' en del af sine handlinger på en måde, hvor disse handlinger ikke er reflekteret ind i en ekstern ramme, men udøves på grundlag af en praktisk og i en abstrakt forstand tavs kontekst. I en pædagogisk relation udføres handlingerne her-og-nu. Dette udtrykker, hvis vi ser på det normativt, et særligt mesterværk, en særlig praktisk kunnen, som er noget andet end en teoretisk viden. Durkheim betegner den som kunst, fordi den grundlæggende er tavs om sine egne forudsætninger, og fordi den udspiller sig under de mulige betingelser og som indlejrede handlemonstre, der foregriber begivenhedernes gang uden at være grundlag for egentlig refleksion. Han siger om kunsten at opdrage:

"Man kalder også den praktiske erfaring, læreren har erhvervet i kontakt med børnene og under udøvelsen af sin profession, for kunst. Men denne erfaring er umiskendeligt en helt anden end pædagogernes teorier. Et enkelt observationsstudium gør denne forskel åbenbar. Man kan være en fortræffelig lærer, men alligevel ganske uegnet til pædagogiske spekulationer. Den dygtige lærer ved, hvordan han skal gøre det, som skal gøres uden altid at kunne begrunde den fremgangsmåde, han benytter. Omvendt kan pædagogen mangle enhver praktisk kunnen; vi ville hverken have betroet Rousseau eller Montaigne en klasse elever. Selv om Pestalozzi, som oveni købet selv var lærer, kan man sige, at han sandsynligvis ikke var synderligt bevendt som lærer, som hans gentagne fiaskoer beviser." ³

Vi skal senere diskutere denne opfattelse af de praktiske handlingers grundlag mere konsekvent. Her skal det blot antydes, at Durkheim, ganske som Aristoteles og senere en række andre teoretikere, betegner den praktiske kundskab som en egen form for viden, der er lige så avanceret som f.eks. teknologisk viden eller teoretisk viden. Den praktiske viden er tillært gennem praktisk øvelse og som sådan kropslig og ikke-refleksiv. Den er udtryk for en intuition og social indforståethed, hvor kulturens regler så at sige beherskes på et ikke-italesat niveau. Dvs. at opdragelsen og kunsten at udøve den er udtryk for, at man gør det, som de fleste i en given kulturel og social sammenhæng mener, er rigtigt, og på en måde som er tilpasset aktørerne og indforståede strategier i tid og rum. Et eksempel kunne være læreren, der pr. intuition "ved", hvordan man håndterer en gruppe børn, der "hænger i gardinerne" i klasseværelset. Det kan være pædagogen, der kan tolke og mærke, hvilken handling der i en given sammenhæng med fordel kan iværksættes, og det kan være sygeplejersken, der "genkender" en patients symptomer. At håndtere dette som en kunst er altid indskrevet i en eller flere givne kulturelle logikker, der danner en horisont for, hvordan man omgås hinanden. Dette er vilkårligt, men ikke tilfældigt.

Set i et ikke-normativt perspektiv vil man næppe betegne det med ord som kunst eller mesterværk, men blot konstatere, at enhver kultur har sine indskrevne pædagogiske handleformer og opdragelsesmønstre både formelt i institutionel sammenhæng og i øvrigt generelt i sin hverdagskultur, og at disse, på grund af deres kulturelle væren, virker og praktiseres sådan, som de er i forhold til den givne kultur. Man vil ud fra dette perspektiv ikke tage normativ stilling til, om det er godt eller ej, men blot konstatere, at det er, som det er, og at opgaven derfor bliver at søge at forstå og forklare dets genese.

Pædagogik og de pædagogiske teorier

Taler man om pædagogik, taler man udover refleksioner over opdragelsen også om ideer og det, som Durkheim kalder praktiske teorier. En praktisk teori eller en pædagogisk teori diskuterer spørgsmål om, hvordan man bedst varetager en bestemt pædagogisk opgave. Dette er udtryk for en normativ tilgang, dvs. hvordan man *bør* tilrettelægge en given situation eller et pædagogisk forløb. Det er en fremadrettet og diskursiv proces, der udtrykker eksplicite mål. Ideerne er i princippet ikke underlagt tid og rum, men evige, f.eks. sådan som Rousseaus Emile opdrages: Det er en idé om, hvordan opdragelsen bør være. Durkheim definerer pædagogik således:

*"Det er ganske anderledes med pædagogik. Den består ikke af handlinger, men af teorier. Disse teorier er måder at opfatte opdragelsen på, ikke måder at udøve den på. ...Opdragelsen er således kun pædagogikens emne. ...Det er det, der gør pædagogikken – i det mindste før i tiden – periodisk, mens opdragelsen er uophørlig."*¹⁴

Og han fortsætter således om de pædagogiske teorier:

*"Deres mål er hverken at beskrive eller forklare det som er, eller det som har været, men at bestemme det som bør være. De er hverken orienteret mod nutiden eller fortiden, men mod fremtiden. De har ikke til hensigt trofast at udtrykke de givne realiteter, men at forordne forskrifter for opførelse. De fortæller os ikke; dette er eksisterende og dette er årsagen, men siger os, dette er, hvad der skal gøres."*¹⁵

Om pædagogik og ideologi

Pointen i at fremhæve den her skitserede sontring er, at der i pædagogik som fag i eksempelvis den danske pædagog- og læreruddannelse ofte ses fremsstillinger, hvor der ikke skelnes mellem på den ene side *ideelle forestillinger*, og på den anden side en beskrivelse af *virkelige forhold og handlinger*. Et eksempel er følgende passage fra en grundbog i socialpædagogik, hvor den teknologiske udvikling ses som en trussel med identitetstab og degeneration til følge:

"I dag er vi ved at gøre den smertelige erkendelse, at de industrielle paradigmer er ved at miste deres betydning. Det betyder, at disse paradigmer ikke længere er egnede som kollektive forståelsesrammer. De giver ikke længere mening og sammenhæng i tilværelsen. De er ved at blive ugyldige."

lige. Væksten er blevet destruktiv. Arbejdet er blevet en knap ressource. Engang arbejdede vi for at producere. I dag producerer vi for at skaffe arbejde. Arbejdet kan ikke længere siges at være en samfundsmæssig nødvendighed. Teknologien skaber flere problemer, end den er i stand til at løse. Beherskelse:paradigmet er blevet til en selvgenererende magt uden kontrol. Og fremtiden er tung af trusler og tomt for løfter. Den er ikke længere identisk med fremskridt i livskvalitet. Politik er ikke diskussionen af forskellige ideer til udformning af fremtiden. Politik er degenereret til den økonomiske beregning. Den har mistet sin skabende kraft, fordi budskabet også her er mere af det samme”⁶.

Der tales i uddraget følelsesladet på alles vegne. Sproget består af korte, bydende sætninger, der pointerer det budskab, som skal fremmes: ”Væksten er blevet destruktiv” osv. Der tales i bestemt form, generaliseret og med anvendelse af klichéer. Man ser en kamp om metaforerne, dvs. ved at navngive et fænomen og knytte negative eller positive følelser til det, erobrer man debatten. Udgangspunktet er, at i et samfund karakteriseret ved menings- og identitetstab samt fremmedgørelse må pædagogen træde til og ’bygge bro’ over disse dikotomiske, sociale modsætninger: børn versus voksne; fortid versus fremtid; eksklusion versus inklusion osv.

Formålet med at præsentere dette eksempel er ikke at påtage sig et modsat synspunkt. Mange praktiserende pædagoger vil nikke gendende til eksemplet, og man må anerkende, at pædagoger har en væsentlig forebyggende opgave, når det handler om integration af udstødte og marginaliserede. Social udstødning er dog ikke alene et pædagogisk fænomen, men også et socialt, hvilket gør det vanskeligt at opstille pædagogiske svar. Derfor er tekstuddraget et eksempel på, hvordan der henvises til en ydre social virkelighed og samtidig konstrueres et normativt og ideologisk præget billede af denne. I det følgende citat karakteriseres det socialpædagogiske arbejde:

”For det socialpædagogiske arbejde blev professionaliseret, brilede der en særlig aura over de mennesker, der påtog sig arbejdet med de svage, de udskudte og de hjælpeløse. Det var en aura, hvis grundlag blev skabt af den kaldede samfundsborgere, den frivillige og opofrende samfundstjener, hvis ressourcer var den personlige moral. Måske denne moralske aura endog fremkaldte respekt, fordi der som oftest var tale om en negennyttig handling. Nogle gange med den politiske indignation som drivkraft,

andre gange med kristen næstekærlighed. Men fælles var det personlige kald. Altså det menneskelige engagement. Med det professionelle lønarbejde er denne aura forsvundet fra det socialpædagogiske arbejde. Lønarbejderrollen truede en overgang endog med at usynliggøre det menneske, der forvaltede rollen. Morakkerer var det kollegiale skældsord, der mødte dem, der trådte ud af rollen for at aftvinge lønarbejdet en smule personlig berigelse, udvikling og mening. I dag kaldes denne insisteren på personligt engagement ikke længere morakkerer. I dag er morakkerer blevet til ildsjæle. Omdrejningspunktet i denne nyorientering hedder den personlige sag og det personlige engagement. Socialpædagogen træder tydeligere frem som menneske, og meget tyder på, at socialpædagogik igen er på vej til at blive en livspraksis for engagerede – og kaldede – samfundsborgere. En livspraksis med livet som indsats”.

Der anvendes en metafor om det tabte paradys, der italesætter socialpædagogen som en udvalgt frelser, som erstatter de kaldede mennesker, der tidligere via en særlig og personlig moral tog sig af de udstødte. Metaforen tegner billedet af socialpædagogen som en idealistisk samfundstjener, der tager sig af de udstødte og ”med livet som indsats” engagerer sig i en særlig ”livspraksis for engagerede og kaldede samfundsborgere”⁸. Det socialpædagogiske arbejde gøres således til en erstatning for tabte værdier, og ikke så meget til genstand for en diskussion af hvordan man kan analysere pædagogisk arbejde i sociale institutioner og bosteder.

Videnskaben om pædagogik og opdragelse

Durkheim sonderer altså mellem pædagogik og kunsten at beherske opdragelsen. Vi har netop set, at pædagogik og dens gode intentioner nemt bliver iklædt ideologiske undertoner og overtoner, som kan skygge for en forståelse af, hvilken funktion pædagogik og opdragelse har i virkeligheden. At komme til en forståelse af, hvordan den sociale virkelighed og opdragelsen tager sig ud, kræver et tredje perspektiv, som søger at objektivere det, man vil forstå og forklare: nemlig videnskab.

Om videnskab og videnskabsmanden siger Durkheim:

”For så vidt han hengiver sig til videnskabelig undersøgelse, er han uinteresseret i praktiske konsekvenser. Han udtaler, hvad det er; han konstaterer hvad tingene er, og der standser han. Han bekymrer sig ikke om at finde ud af, om de sandheder, han afslører, vil være behagelige eller

førstyrrende, om det er godt, at de forhold, som han fastslår, forbliver hvad de er, eller om det ville være bedre, at de var anderledes. Hans rolle er at udtrykke virkeligheden, ikke at bedømme den". (Durkheim, s. 62).

Dette videnskabelige perspektiv søger at beskrive og analysere opdragelsen sådan, som vi kan komme til kendskab til den fra et ydre beskrivende og objektiverende perspektiv. Det indbefatter, at man søger at forklare, hvordan virkeligheden *er*, og ikke hvordan den *bør* være. Dvs. netop en skelnen mellem intention og funktion. I en forenklet form kan differentieringen mellem videnskab, pædagogik og "kunst" skitseres på følgende måde:

Videnskabelig viden	Praktiske/pædagogiske teorier	Praktisk mesterskab, "kunst"
Teori <i>om</i> praksis.	Teori <i>før</i> praksis	Praksis <i>uden</i> teori
Hvordan <i>er</i> et givent fænomen? Hvad har skabt det? osv?	Hvordan <i>bør</i> man gøre? Hvordan kan man ændre på dette?	At <i>gøre</i> og mestre. En kropsliggjort kompetence
En <i>objektiveret</i> og <i>teoretisk</i> skabt viden	Et <i>normativt</i> , praksisrettet og praksisændrende perspektiv	Et <i>erfaret</i> og kontekstafhængigt mesterskab

Man kan påstå, at pædagogik som fag har haft svært ved at vedstå sig sit praktiske grundlag og praksis som sådan. Pædagogik som fag har mistet både sin praktiske tilknytning og teoretiske fundament og er blevet til et bogligt fag, hvor netop praksisteorier og normative forestillinger reproduceres i undervisningen f.eks. på lærer- og pædagoguddannelsen. Faget og dets udøvere har haft vanskeligt ved at integrere det videnskabelige blik i disse uddannelser, og empiriske studier af opdragelsens praksis baseret på feltarbejde og observationer kombineret med teoretiske forklaringer står svagt i dansk pædagogik som fag.

3.2. Pædagogikkens klassiske arv

Vi vil senere diskutere begrebet om "modernitet", der spiller en rolle i beskrivelsen af det moderne samfund og den måde, man kan forstå det på. Begrebet indikerer, at det moderne er en afløsning af noget før-moderne, som vi ofte kalder middelalderen og renæssancen. Det moderne karakteriseres ved at være ikke alene reflektivt, men også selv-refleksivt. Dette hænger sammen med, at middelalderen i folkmunde er blevet overfladisk beskrevet som "den mørke middelalder",